

ALISHER NAVOIY HAQIDAGI ASARLARDA HUSAYN BOYQARO OBRAZINING YORITILISHI

(OYBEKNING "NAVOY" ROMANI, ISAJON SULTONNING "ALISHER NAVOIY"
ROMANLARI MISOLIDA)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7834207>

Mo'minova Feruza Farmonovna

BuxDU Adabiyotshunoslik: o'zbek adabiyoti mutaxassisligi

II bosqich magistranti

f.f.muminova@buxdu.uz

Annotatsiya: *Mazkur maqolada Alisher Navoi haqidagi asarlarda uning do'sti va Xuroson saltanatining hukmdori Sulton Husayn Boyqaro siymosining yoritilishi haqida fikr yuritiladi, bu obrazning tasvirida tarixiy haqiqat va ijodkor fantaziasining uyg'unligiga alohida e'tibor berilgan.*

Kalit so'zlar: *Alisher Navoiy, roman, Hirot, Husayn Boyqaro, saltanat, ilm-fan, san'at, madrasa, xalq, tarix, "Xamsa", do'st, Astrobod, vazir, muhrdor, g'azal, karimut-tarafayn, temuriyzoda.*

Sulton Husayn Boyqaro shoh va shoir, Navoiy bilan zamondosh, hammaktab, umri oxirigacha hayotlari birga kechdi. Alisher Navoiyning homiysi, uning daho sifatida yuzaga chiqishiga yordam bergan. Alisher Navoiy esa Sulton Husayn Boyqaro saltanatini mustahkamlashda ko'maklashdi.

Husayn Boyqaro faqat mohir sarkarda va yirik davlat arbobigina emas, balki iste'dodli adib ham edi. U "ham forsiy demakka qodir va ham turkiy aytmoqqa mohir erdi, ammo turkiy devon tadviniga mayl qildilar va dilpazir abyot va Benazir g'azaliyot tartib berdilar". (Alisher Navoiy) U o'sha vaqtdan o'zbek fani, madaniyati, ayniqsa, adabiyotining rivojiga katta hissa qo'shgan. Hukmdor sifatida esa o'z davrida turkiy tilda asarlar yaratilishiga sharoit va imkon yaratib bergan, bu ishlarni amaliy jihatdan rag'batlantirgan edi.

Sulton Husayn Boyqaroni Zahiriddin Muhammad Bobur o'z "Boburnoma" sida shunday ta'riflaydi: "Sulton Husayn Mirzo binni Mansur binni Boyqaro binni Umarshayx binni Amir Temur... Onasi Firuzabegim edi. Temurbekning nabirasi. Sulton Husayn Mirzo Mironshoh Mirzoning ham nabirasi bo'lur edi. Sulton Husayn Mirzo karimut-tarafayn (ikki tomonlama ulug') edi.

Shujo va mardona kishi edi. Temurbek naslidin hech kim ma'lum emaskim, Sulton Husayn Mirzocha qilich chopmish bo'lgay, Ta'bi nazmi bor edi. Devon ham tartib qilib edi. Turkiy aytur edi. Taxallusi "Husayniy" edi.."

Alisher Navoi haqidagi asarlarda, albatta, Sulton Husayn Boyqaro timsoli, albatta, uchraydi. Faqat uning timsoliga munosabat turli davrlarda turlicha bo'lgan. Alisher Navoi haqida eng ko'p asar yozgan adib, shubhasiz, Oybekdir. U "Guli va Navoiy" dostonida Sulton Husaynning yigitlik davrini shunday tasvirlaydi:

"O'rta bo'yli, yelkalari keng,
Bilak kuchi sher kuchiga teng.
Sovut kiyib qurganda maydon,
Ot ustida, titratar jahon".¹⁰

Su dostonida Oybek Navoiy va Boyqaro suhbatini nafaqat shoh va vazir muloqoti, balki ikki turkigo'y shoirning munozarasi sifatida ham beradi. Navoiy do'sti-shoir Husayn Boyqaroning g'azalini maqtaydi. Oybek ta'riflaganidek:

Ikki shoir – podshoh-u vazir,
Ikkovi ham birdek sevar she'r¹¹

Mirkarim Osimning "Zulmat ichra nur" qissasida Sulton Husayn Boyqaro Samarqanddan Hirotga qaytgan Alisher Navoiyga "kichkina vazifa" (muhrdorlik) berib, saroy ahli bilan tanishishni maslahat beradi. Adibning fikricha, Sulton Husayn Boyqaro maishatparast, erta-yu kech sharob ichadigan, xalqni o'ylamaydigan bir hukmdor. U Alisher Navoiyning faqat "ichkilik ichmang", degani uchun saroydan uzoqlashtirmoqchi. Majididdinning talabi bilan Alisher Navoiyni Astrobodga hokim qilib yuboradi. Balxda isyon ko'targan Darveshali taslim bo'lgach, uni avval afv etib, so'ngra zindonga soladi va aynan Alisher Navoiyni Balxda hokim qilib qo'yadi. Buncha qora bo'yoq nima uchun? Sulton Husayn Boyqaro shu darajada subutsiz odam bo'lganmi? Asar yozilgan davr mafkurasiga ko'ra, Sulton Husayn shoh bo'lgani uchun, u salbiy obraz hisoblangan. Shunga ko'ra yozuvchi Alisher Navoiyning vazir sifatidagi faoliyatiga emas, uning Sulton Husayn va uning vazirlari bilan bahs-u munozaralariga, ularga bo'lgan adovatiga ko'proq o'rin bergan. Ayniqsa, asar xotimasida Alisher Navoiyning vafotidan so'ng, uning ma'rakalarini o'tkazgan Sulton Husayn Boyqaroning Alisher Navoiyning hovlisini va bog'ini o'g'li Muzaffar Mirzoga berish fikri ham mantiqqa ziddir.

"Yangi "Xamsa"ning muallifi Barot Boyqobilov Alisher Navoiy haqida o'zining to'rt dostonida n iborat "Navoiynoma'sini yaratdi." Sokin Xuroson" dostonida Sulton Husayn Boyqaroning murakkab, qarama-qarshiliklarga boy siymosiga duch kelamiz. Hukmronligining dastlabki yillarida u xalqparvar, adolatli shoh sifatida ko'rinishga intiladi. Do'sti Alisherni avval muhrdor, keyinchalik vazir lavozimiga ko'taradi. Navoiy davlat ishlaridan chetlashmoqchi bo'lganda unga vaziri kabir, muqarrabi shohiy unvonlarini beradi. O'z saltanatini Navoiyning ko'magi, aqli, obro'si bilan mustahkamlamoqchi bo'ladi. Ammo Majididdin, Nizomulmulk, Xo'ja O'smat kabilarning domiga tushib qolgan Sulton Husayn Boyqaroning timsolida endi qora bo'yoqlar

¹⁰ Oybek. Mukammal asarlar to'plami, 4-jild, "Fan", T., 1976, 70-bet

¹¹ O'sha manba

quyuqlashadi,xalq va mamlakat manfaati emas,o'z maishati, kayf-u safosi birinchi o'ringa chiqadi.Navoiy dushmanlarining ig'vo-yu tuhmatlariga ishonadi,o'z do'stiga ishonmay qo'yadi.Nazarimizda Sulton Husayn Boyqaro bilan bog'liq barcha mojarolarni tasvirlashda muallif uning haramida bo'lib o'tgan voqealarga ko'proq va batafsil to'xtagani shoh va mamlakat hukmdori sifatidagi faoliyatiga soya solgan. Dostondagi eng go'zal lavhalardan biri,shubhasiz,"Xamsa"ning taqdirlanishi marosimidir.Shu lavhada biz ,haqiqatan ham,do'sti va Xurosonning buyuk shoiri Alisher Navoiyni ulug'lagan,mehnatini qadrlagan mard va tanti hukmdor,sodiq do'st Sulton Husayn Boyqaroni ko'ramiz. Ammo yovuzlik hamisha ezgulikdan ustun bo'lishga intiladi. Do'stining yutug'idan shodlangan Sulton Husayn Boyqaro makkora Xadichabegim,olchoq Majididin qo'ygan tuzoqdan chiqib ketolmaydi, ularning talabi bilan Navoiyni Hirotdan uzoqlashtiradi:Astrobodga hokim qilib yuboradi.Barot Boyqobilov Sulton Husayn Boyqaroni murakkab obraz sifatida tasvirlaydi.

"Navoiy va rassom Abulxayr" turkumida Alisher Navoiy haqida o'zgacha ruhdagi asar yozgan Omon Muxtor Husayn Boyqaro va Alisher Navoiy munosabatlarini tahlil qilar ekan, shunday xulosaga keladi:ularning oralariga tushib turadigan sovuqchilikning asosiy sababi xalqqa bo'lgan munosabat edi.Alisher Navoiy xalqparvar, Husayn Boyqaro esa shu xalqning ezilishiga sabab bo'lgan hukmdor edi."Ishq ahli"da Navoiyning va Husayn Boyqaroning vafoti butun tafsilotlari bilan keltirilgan.Shunday rivoyat keltirilgan: Husayn Boyqaro yog'ayotgan qorga qarab Alisher Navoiyning "Qish" she'rini eslaydi va kiyinib,ikki mulozimi bilan Navoiy yotgan maqbaraga borib,qabr boshida Qur'on o'qiydi.Qabr boshida bir gulgun qabo kiygan qizning burqa ostidan unga o'kinch va adovat bilan boqayotganini sezadi. Husayn Boyqaro uni Guli deb oylaydi:"Bu qiz Alisherdan ancha oldin o'lgan edi-ku.Yo'q,bular o'lmaydi,Alisher o'lmaydi.Guli ham... Haqiqatan ham Alisher Navoiy mangu barhayot.

O'zbekiston xalq shoiri Muhammad Ali "Navoiy va Boyqaro" tarixiy dramasida Alisher Navoiy va Sulton Husayn Boyqaroning buyuk do'stligini ko'rsatishni asosiy mavzu qilib tanladi.Muallif asarning bosh g'oyasidan kelib chiqib, Sulton Husayn Boyqaroni,barcha kamchiliklariga qaramay,ma'rifatli,mushohadasi keng shoh sifatida ko'rsatadi.U Alisher Navoiyning buyuk "Xamsa"sini munosib taqdirlaydi,"Xazoyinul-maoniy"ni tuzishga,"Mezonul-avzon' otlig' aruz kitobini yozishga undaydi.Saltanat ishlarida Nizomulmulk,Qozikalon,Xadichabegim kabilarning ta'siri ostida Alisher Navoiy maslahatlariga teskari ish qiladi, Badiuzzamon bilan urushadi,Mo'min Mirzoni qatl ettirish haqidagi farmonga mastlik chog'ida qo'l qo'yadi.Lekin Alisher Navoiy uvol ketgan Mo'min Mirzoga qanchalik achinmasin,do'sti Sulton Husayn Boyqaroga ham oson emasligini tushunadi,uni ayblamaydi:

"**Navoiy.**(ingrab) O, Xondamir,nozik joydan tutdingiz...Qandoq yuz o'giray? Shoh G'oziy bilan bir umrlik do'stmiz,umrimning butun boyligi Sulton Husayn Boyqaro bilan do'stligimdir.Umrim poyoniga yetib turganda nogahoniy bir sabab deb, qandoq qilib bir umrlik toat-ibodatimdan ayrilay,bu dunyoligimni sovuray? Bu adolatdan ermas.Shoh G'oziy bu gunohni bilib emas,bilmasdan,g'aflatda qilib qo'ydi.Hozir

do'stinga juda ham og'ir, unga malomat toshini otish emas, balki dardini yengillatadigan malham so'zlarni aytmagim, yupantirmagim joiz! Uning mendan o'zga do'sti yoqdir. Hammasi Xudoning irodasi!"¹²

Oybekning "Navoiy" romanida Sulton Husayn Boyqaro — Amir Temurning munosib avlodi. U qilich tutishni ham, mamlakatni idora qilishni ham, hatto g'azal yozishni ham yaxshi biladi. Lekin u, romanda aytilganidek, „qilichdan ko'ra mayga, jang maydonlaridan ko'ra chaman bog'larda tuzilgan sho'x bazmlarga moyil". Sharq podsholariga xos bo'lgan ana shu xislat bilan xalqning „sharafli, sof, go'zal" yashashi haqidagi Navoiyning orzu-istaklari o'rtasida tubsiz bir jarlik bor. Navoiy Husayn Boyqaroni bolalik kezaridan boshlab yaxshi bilgani uchun unga ishonadi; uni eng odil, aql-zakovatli, davlatpanoh va xalqparvar temuriy podsholar dan biri, deb biladi. Yana shuni ham yaxshi biladiki, Husayn Boyqaroning atrofida uning zaif tomonlaridan o'z maqsadlari yo'lida foydalanadigan, uni chalg'itadigan, hatto o'zi bilan podsho o'rtasidagi iliq munosabatlarga soya tashlaydigan kimsalar oz emas. Afsuski, Sulton Husayn podsho bo'lsa-da, Allohning „xom sut ichgan" bandalaridan biri bo'lgani uchun ba'zan xushomadgo'ylar-u ig'vogarlarning zo'r mahorat bilan to'qigan to'ridan chiqa olmaydi. Xazinani to'ldirish muammosi unga xalq dard-u tashvishlaridan ko'ra muhimroq bo'lib tuyuladi. Oybek o'z davrining farzandi sifatida o'sha davr mafkurasi taqozosi bilan asarda ziddiyatni kuchaytirish ga harakat qilgan. Sulton Husayn Boyqaro obrazida qora bo'yoqning ko'pligi shuning natijasidir.

Isajon Sultonning "Alisher Navoiy" romanida biz Sulton Husayn Boyqaroni o'zgacha talqinda ko'ramiz. Adabiyotshunos Nusratulla Jumaxo'ja aytganidek:

"Romanda Navoiy va Husayn Boyqaro munosabatlari batamom yangicha tasvirlangan. Ilgarigi asarlarda Navoiy va Xuroson hukmdori Husayn Boyqaro o'rtasida sun'iy xusumat va ziddiyatlar o'ylab topilib, sinfiylik nuqtai nazaridan ular salkam dushmandek tasvirlangan bo'lsa, yangi romanda bolalikdan o'rtoq, do'st, ijod va davlatchilikda qo'shqanot, hamdast-u hamkor, pir-u murid, umrbod hamnafas siymolar yanglig' badiiy aks ettirilgan".¹³

Navoiyshunoslikda Zahiriddin Muhammad Bobur ma'lumotlariga asoslanib, Abusaid Mirzo Alisher Navoiyni Samarqandga surgun ("ixroj") qilgan degan fikr mavjud. Isajon Sulton esa, Navoiy Mashhaddan o'zi istab, Samarqandga ketgan, degan fikrni ilgari suradi. Pahlavon Muhammad Alisherga otasi va tog'alari singari Abusaid Mirzo qo'shinida xizmat qilishni taklif etganda, Alisher bu ish qiyomatlik do'stim Husayn Boyqaroga nisbatan xiyonat bo'ladi, yaxshisi Samarqandga ketaman, deydi. Alisher Navoiyning Hirotga qaytishi ramazon oyiga to'g'ri keldi. Oq gilamlar yozib, o'z do'stini kutib olgan Sulton Husayn Boyqaro Navoiyga Mir unvonini berdi, iftorda uning sha'niga yaxshi gaplarni aytib, beklar-u amaldorlar bilan tanishtirdi. Shu o'rinda Isajon

¹² Muhammad Ali. Navoiy va Boyqaro. "Jahon adabiyoti" jurnali, 11-son, 80-bet.

¹³ Nusratulla Jumaxo'ja. "Navoiy siymosining yangi badiiy talqini". AzonUZ.portali.

Sultonning Sulton Husayn Boyqaro haqidagi fikri boshqa navoiyshunoslardan farq qilishini eslatib o'tamiz.

Isajon Sulton tasvirlagan Sulton Husayn Boyqaro jasur, mard, temuriyzoda, o'z do'stini va do'stlikni qadrlovchi inson, xunrezliklari va xatolaridan qattiq iztirob chekuvchi shaxs. Alisher Navoiyning so'z gavharini o'z o'rnida ishlata olgan zargar, ajoyib notiq va uddaburon diplomatligini yaxshi bilgan Sulton Husayn Boyqaro Astrobod hokimligiga shoirning xohishiga qarshi tayinlaydi. Chunki Alisher Navoiyni yubormasa, Sheroz hukmdori Yoqubbek bilan urush qilishi, uning o'zboshimcha bek-u navkarlari egallagan Astrobod chegara yerlari uchun behuda qon to'kilishi mumkin edi. Isajon Sultonning mahorati shundaki, u yaratgan Alisher Navoiy Astrobod hokimligini surgun deb tushunmaydi, balki Sulton Husayn Boyqaroning navbatdagi topshirig'i va uni sharaf bilan bjasrisha kerak degan fikrda bo'ladi. Hatto Yoqubbek maktubda Alisher Navoiyning o'ziga murojaat qilganida, uning xatosini tuzatib, saltanat egasi Sulton Husayn Boyqaro ekanligini, avval uning nomini, so'ngra o'zining nomini yozish kerakligini uqtiradi: "Men xoksorning nomi Sulton Husayn nomidan avval zikr qilinishi sira maqbul emas va faqirni uyat va xijolatga qo'ygaydir. Siz tilga olgan va shohona diqqatingizni qaratgan u ishlar, albatta, Sulton Husayn Mirzoning say'i-harakatlari ila ro'yobga chiqmishdir. Faqir ul ishlarda bir ijrochi, xolos. Shu sabab xosiyatli maktubingizda faqirni e'zozlaganingiz ko'ngilga xush, biroq maysa unmog'ining sababi quyosh va yer-suv bo'lgani kabi, bunday ehtiromlarda sultonning ism avval kelgaydir va faqirning nomi eng ostda bo'lgaydir".¹⁴ Abdulla Ansoriy maqbarasida jorubkashlik qilib yurgan Navoiyni Sulton Husayn Boyqaroning hijriy 905-yil zulqada oyining 15-sanasida chiqargan farmoni benihoya xursand qildi. Shoh "farishtalar sifatlariga va avliyolik belgilariga ega bo'lgan tabiatlari muborak jismlari bilan zohiriy va botiniy birlikka ega bo'lgan, har doim abadiylikka monand suhbatlari va jannatni bezaguvchi uchrashuvlariga katta ehtiyoj paydo qilgan xayrli ishlar asoschisi, ezgu ishlarning boshlovchisi, xoqon hukumatining madadkori, Hazrati Sultonning yaqin kishisi, qudratli saltanat ustuni, haq, haqiqat va din ishlarini tartibga soluvchi oliy nasabli, hidoyat nishonli oliyjanob Nizomiddin Amir Alisher (Alloh taalo undan yog'iladigan barakalarni doimiy qilsin)"ning haj safariga borishi uchun ruxsat bergan va bu ishga mas'ullarga qattiq topshiriq bergan edi.

Oybekning "Navoiy" romanida Sulton Husayn Boyqaro maishatparast, ichkilikka ruju' qo'ygan, qaysi amaldor Alisher Navoiyni yomonlasa, unga ishonadigan, Xadichabegimning makr-u hiylalari oldida ojiz bir, mardlik va shijoatdan mahrum bir hukmdor sifatida tasvirlangan. Uning saltanatida hamma chog'ir ichadi, hatto Navoiy ham. "Alisher Navoiy" romanida biz Husayn Boyqaroni boshqa qiyofada ko'ramiz. Xuroson saltanatini salkam qirq yil idora qilgan temuriyzoda, do'stiga sadoqatli, dushmanga beshavqat, uzoqni ko'zlab ish ko'radigan tadbirkor bir hukmdorni ko'ramiz. Chog'ir majlisini faqat bir marta, unda ham Nizomulmulk hiylasi

¹⁴ Isajon Sulton. Alisher Navoiy. Toshkent, 2021, 302-bet

tufayli Mo'min Mirzo qatliga oid farmonga qo'l qo'yish paytida tasvirlanganini ko'ramiz. Sulton haramining tasviri ham musulmonchilik qonun-qoidalari asosida berilgan bo'lib, "Haram" bobida Sulton Husaynning Xadichabegimva uning ikki o'g'li bilan uchrashuvi yoritilgan.

Isajon Sulton yaratgan Sulton Husayn Boyqaro timsolida biz, haqiqatan hambuyuk Alisher Navoiyning bir umrluk do'stini va Xuroson davlatini salkam qirq yil boshqargan bir hukmdorni, kamchilig-u gunohlardan xoli bo'lmagan Allohning bir bandasini ko'ramiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Oybek "Navoiy". Poman. "Sharq" nashriyoti, Toshkent, 2012-yil
2. Isajon Sulton. Alisher Navoiy. Roman. Toshkent, 2021-yil.
3. Nusratulla Jumaxo'ja. "Navoiy siymosining yangi badiiy talqini". AzonUZ.portali.
4. Muhammad Ali. Navoiy va Boyqaro. "Jahon adabiyoti" jurnali, 11-son,